

שיעור בשר חי המעכב פריחה בצרעת

א. פתיחה

ב. הדין המוסכם: פריחה למעט פחות מגריס אינה חשובה פריחה

ג. חזרת נגע פחות מכעדשה

ד. מחלוקת הראשונים בפריחה למעט פחות מכעדשה

ה. כיצד פירש הרמב"ם את מחלוקת ד' מאיר וחכמים במשנה?

ו. כיצד פירש הרמב"ם את דברי המשנה על בשר חי בשיעור חצי עדשה?

ז. שיטת רבנו הלל – כשיטת הרמב"ם

ח. הקושייה מהמשך דברי התורת-כהנים

ט. סיכום

א. פתיחה

פרק יג בספר ויקרא עוסק ברובו הגדול בדיני נגעי אדם. תחילתו עוסקת בסוג הנגע העיקרי שמופיע באדם – נגע עור בשר. לאחר שהכתוב עוסק באופנים השונים שבהם מסגירים את האדם המצורע, מחליטים אותו לטומאה או פוטרים אותו, מוקדשים כמה פסוקים (יב-יז) לדין מיוחד, העוסק בנגע צרעת שהתפשט בכל גופו של האדם:

ואם פרוח תפרח הצרעת בעור וכסתה הצרעת את כל עור הנגע מראשו ועד רגליו לכל מראה עיני הכהן. וראה הכהן והנה כסתה הצרעת את כל בשרו וטהר את הנגע כלו הפך לבן טהור הוא. וביום הראות בו בשר חי יטמא. וראה הכהן את הבשר החי וטמאו הבשר החי טמא הוא צרעת הוא. או כי ישוב הבשר החי ונהפך ללבן ובא אל הכהן. וראהו הכהן והנה נהפך הנגע ללבן וטהר הכהן את הנגע טהור הוא.

אם כן, אף שהתפשטות של נגע הצרעת באדם, אפילו בכלשהו, הרי היא סימן לטומאתו (שם, ז-ח), הרי שכאשר הנגע פושט בכל הגוף-האדם טהור. אולם ברגע שמעט מהנגע נעלם ושוב אין הנגע מצוי בכל הגוף, שב האדם ונטמא; אם הצרעת שוב מתפשטת בגוף, הרי הוא שוב חוזר ונטהר¹.

במאמר זה ברצוני לדון בשאלה האם יש שיעור מסוים המעכב את "פריחת כל הגוף", או ש"כל" האמור בתורה הרי הוא כפשוטו ואכן אפילו חלק כלשהו מהגוף שאינו נגע מעכב

1. כמבואר במשנה (נגעים ח, ד) דין זה חוזר חלילה אפילו מאה פעמים.

את הפריחה.² המאמר יתמקד בעיקר בשיטת הרמב"ם, הנראית על פניה תמוהה, וינסה ליישבה באמצעות יישוב פסיקה אחרת של הרמב"ם שאף היא נראית תמוהה במבט ראשון. כמו כן אבקש להראות כי אין הרמב"ם יחיד בשיטתו זו.

ב. הדין המוסכם: פריחה למעט פחות מגריס אינה חשובה פריחה

שנינו בתורת כהנים:

“את כל עור הנגע” – עור הראוי לקבל נגע; פרט לשחין המורד ולמכוה המורדת. או אינו אומר “את כל עור הנגע” – עור הראוי לקבל נגע כגריס יעכב, ושאינו ראוי לקבל נגע כגריס לא יעכב? תלמוד לומר: “כולו הפך לבן”.
(תורת כהנים, תזריע, פרשה ג)

אם כן, תחילה לימדו חכמים כי מקום שאינו ראוי לקבל טומאת נגעים אינו מעכב את הפריחה, ואף אם לא פרח בו הנגע (אך פרח בשאר הגוף) – האדם טהור. לפי זה היה מקום לומר שגם לגבי מקומות הראויים לקבל טומאת נגעים, אם נותר בהם שיעור עור כה קטן שגודלו פחות מגריס,³ והנגע לא פרח בו – האדם יהיה טהור (שכן נגע בגודל של פחות מגריס אינו חשוב נגע,⁴ וממילא אותו מקום אינו ראוי לקבל טומאת נגעים); ולכן למדו מכתוב נוסף, “כולו הפך לבן”, כי נדרש שכל העור יהפוך ללבן, דהיינו אפילו מקום ששיעורו פחות מגריס ולא הפך לבן – מעכב.⁵

ג. חזרת נגע פחות מכעדשה

מדברי התורת-כהנים הנזכרים נראה לכאורה כי אפילו שיעור כלשהו מעכב את הפריחה (כלומר מטמא את האדם), שכן לאחר שנאמר בפירוש שאף פחות מגריס מעכב את הפריחה, לא הובא שום חילוק המתאר שיעור קטן מגריס. למרות זאת, וכפי שנראה להלן, הראשונים נחלקו בדבר, ויש מהם שסברו ששיעור כלשהו ומטה – האדם טהור אף אם לא פרח הנגע בשיעור עור זה.

2. כוונתי למקומות הנכללים בגדר 'כל הגוף'. כמבואר להלן, ישנם מקומות שאינם חשובים לעניין זה כחלק מהגוף.
3. על פי הדעה המקובלת בימינו, שיעור גריס הוא עיגול בקוטר של כ-19 מ"מ. בנגעים – שלא כבכתמי נידה – יש צורך בשיעור של גריס מרובע ולא עגול (והיינו ריבוע שאורך צלעו כ-19 מ"מ). שיעור זה הוא מקום צמיחת שש שערות על שש שערות.
4. ראו: משנה, נגעים ו, א; תורת כהנים, תזריע, פרשת נגעים פרק א אות ו; שם, פרשת ג, אות יא; שם, פרק ג, אות א; רמב"ם, הל' טומאת צרעת א, ז.
5. כביאור זה עולה מדבריהם של רבנו הלל והקרבן-אהרן על התורת-כהנים, שם.

על מנת להבין את שורש מחלוקתם, יהא עלינו לעיין תחילה במחלוקת תנאים סביב השאלה האם יש שיעור מינימום של בשר חי שנתגלה אחרי הפריחה, שרק למעלה ממנו שב המצורע לטומאתו.

כך למדנו בתורת כהנים (שם, פרק ה, אות א):

”וביום הראות בו” – בא ללמד על ראשי איברים שנתגלו שיהו טמאים. יכול כל שהו? תלמוד לומר כאן ”בשר חי”, ולהלן הוא אומר ”בשר חי”: מה בשר חי נאמר להלן כעדשה – אף כאן כעדשה, דברי רבי יוסי.
רבי מאיר אומר: וכי משום מחיה הוא מטמא, והלא אין מחיה מטמא בראשי אברים? אלא גזירת מלך הוא ואפילו כל שהן...

לדעת ר' יוסי, רק משעה שנתגלה הנגע בשיעור של כעדשה – שב המצורע לטומאתו; ואילו לדעת ר' מאיר משעה שנתגלה הנגע בשיעור כלשהו – שב המצורע לטומאתו.

ר' יוסי למד את דבריו מגזירה שווה: בין ”בשר חי” שנאמר בכתוב שגילויו מטמא אחרי הפריחה, לבין ”בשר חי” שהוזכר קודם לכן, בפרשת נגעי אדם, כסימן טומאה המביא להחלטת המצורע.⁶ כמבואר במשנה (נגעים ו, ב-ו), מחיית בשר חי אינה מטמאת אלא כשהיא בשיעור עדשה,⁷ ולפי זה גם שיעורו של חזרת בשר חי אצל אדם שפרח הנגע בכל גופו ונטהר הוא בשיעור של עדשה (לפחות).

לעומת זאת, ר' מאיר טען שאין מקום לדמות בין סימן הטומאה של מחיית בשר חי לבין חזרת בשר חי לאחר פריחה, משום שמחיייה אינה מטמאת ב”ראשי איברים” (מקומות דוגמת ראש החוטם או ראש האצבע), ואילו חזרת בשר חי, לאחר הפריחה בראשי איברים, מטמאת; ומכאן ראייה שדיניהם שונים ואין ללמוד אותם זה מזה.

ההלכה נפסקה כר' יוסי,⁸ דהיינו שאין חזרת בשר חי מטמאת אלא בשיעור עדשה.⁹

6. מי שנראה בו נגע סתם בעור הבשר אינו חשוב מצורע גמור אלא מסגירים אותו למשך שבועות אחדים מצבו לא השתנה – מסגירים אותו למשך שבוע נוסף. לאחר מכן, לפי הדעה המקובלת בין הראשונים, מטהרים אותו אף שהנגע קיים. טומאה מוחלטת של מצורע (שנעלמת רק לאחר שהנסבות שגרמו להחלטה נעלמו, והיא גם שונה מטומאת ההסגר של המצורע בכך שטהרתה זוקקת הליך מורכב שכולל הבאת קורבנות) קיימת רק כשנראה בו סימן טומאה. סימני הטומאה בנגעים הרגילים של עור הבשר הם: שיער לבן שצמח בנגע; התפשטות של הנגע יותר ממה שהיה קודם לכן; והימצאות של בשר חי באמצע הנגע, באופן שהנגע מקיף אותו מכל הצדדים.

7. שיעור עדשה הוא מקום צמיחת שתי שערות על מקום צמיחת שתי שערות, והוא בדיוק תשיעית משיעור גריס.

8. שכן במחלוקת ר' מאיר ור' יוסי הלכה כר' יוסי. ראו: עירובין מו ע”ב; סנהדרין כז ע”ב.

9. ראו רמב”ם, הל’ טומאת צרעת ז, ד-ה.

ד. מחלוקת הראשונים בפריחה למעט פחות מכעדשה

כפי שראינו לעיל, התנאים נחלקו בדינה של חזרת בשר חי פחות מכעדשה לאחר פריחה, אולם בדבריהם אין רמז לשאלת שיעור הפריחה בהתחלה. בעניין זה נחלקו הראשונים שדנו האם מחלוקת התנאים נאמרה דווקא בחזרת בשר חי או גם לגבי שיעור הפריחה בהתחלה. להלן נעמוד על מחלוקת זו ונראה כיצד היא תלויה במחלוקת ראשונים נוספות לגבי מקורות תנאיים אחרים:

המשנה בנגעים (ו, ח) מנתה כמה וכמה מקומות בגוף האדם שאינם מטמאים בנגעים. בין אותם מקומות נמנים גם הזקן והראש, וכן מקומות שיש בהם שחין ומכווה מורדים.¹⁰ לפי המשנה, אותם מקומות גם אינם מעכבים את הפריחה, כלומר אם פרח הנגע בכל הגוף למעט באותם מקומות, הרי זה חשוב כפריחה בכל הגוף והאדם טהור. אומנם אם הראש והזקן נקרחו או שהשחין והמכווה החלו להירפא, שוב הם מטמאים בנגעים, ואף שאין נגעים שבהם מצטרפים לנגעי עור בשר,¹¹ מכל מקום הם מעכבים את הפריחה.

בהקשר לכך מלמדת המשנה בנגעים (ח, ה); על פי הגרסה שלפנינו¹²:

פרחה בכולו אבל לא בראש ובזקן בשחין במכווה ובקרח¹³ המורדין, חזר הראש והזקן ונקרחו השחין והמכווה והקרח ונעשו צרבת – טהורים.¹⁴

הר"ש, הרא"ש והברטנורא על אתר פירשו שמדובר בנגע שבשעה שפרח בכל הגוף, לא פרח בראש ובזקן או בשחין ובמכווה, אלא שכאמור לעיל אין זה מעכב את הפריחה ולפיכך נטהר

10. שחין הוא כינוי לפצע בעור האדם שנגרם שלא כתוצאה מחום של אש; מכווה לעומת זאת היא פצע דומה שנגרם כתוצאה מחום של אש (ראו: משנה, נגעים ט, א; רמב"ם, הל' טומאת צרעת ה, א). כל עוד המכה שבשחין או במכווה היא טרית, השחין והמכווה מכונים 'מורדים' ונגע הצומח בהם אינו מטמא כלל. לאחר שהתחילה המכה להירפא, אך לא לגמרי, נגע הצומח בה אינו מטמא בנגעי עור בשר, אולם הוא מטמא בנגעי שחין או בנגעי מכווה. לאחר שהתרפאה המכה לחלוטין ונשארה רק צלקת, נגע הצומח בה דינו כנגע עור בשר רגיל. ההבדל המשמעותי בין נגעי שחין ומכווה לבין נגעי עור בשר הוא שבשחין ומכווה משך ההסגר הוא שבוע אחד בלבד, ולא שבועיים, וכן בניגוד לנגעי עור בשר שבהם יש שלושה סימני טומאה (ראו לעיל, הערה 6), בשחין יש רק שני סימני טומאה – שיער לבן ופשיון – ואילו מחיית בשר חי אינה סימן טומאה. ראו על כך בברייתא דר' ישמעאל וברמב"ם, הל' טומאת צרעת ה, ד.

11. שכן הם מטמאים בסוגי נגעים אחרים: הראש והזקן שנקרחו מטמאים בגבחת וקרחת; והשחין והמכווה שהתחילו להתרפא מטמאים בנגעי שחין ומכווה.

12. כך היא גם הגרסה בכל כתבי היד למשנה שבדקתי: כת"י פרמה 2596, כת"י פרמה 3173, כת"י מינכן וכת"י קאופמן.

13. 'קדח' הוא סוג של שחין או של מכווה; ראו בפרשני המשנה, שם ו, ח.

14. כך גם עולה מדברי התורת-כהנים, שם, פרק ה, אות ג; וראו עוד להלן דיון בדברי התורת-כהנים הללו.

האדם. לאחר הפריחה, הראש והזקן נקרחו (או השחין והמכווה התחילו להתרפא), וחידושה של המשנה הוא שאף על פי שאילו זה היה המצב בזמן הפריחה, היו מקומות אלה מעכבים את הטהרה, הרי שמכיוון שבשעת הפריחה אותם מקומות היו במצב שבו הם אינם מעכבים את הפריחה ורק לאחר הפריחה השתנו, שוב הם אינם מעכבים את הפריחה והטהרה.

המשנה (שם) ממשיכה ומלמדת כי אם:

פרחה בכולו אבל לא בכחצי עדשה הסמוך לראש ולזקן לשחין למכווה ולקדח. חזר הראש והזקן ונקרחו השחין והמכווה והקדח ונעשו צרבת, אף על פי שנעשה מקום המחיה בהרת – טמא עד שתפרח בכולו.

במקרה האמור כאן, לפי הסברם של המפרשים הנזכרים,¹⁵ האדם טמא משום שבשעה שפרח הנגע בתחילה, הפריחה לא הייתה מלאה, שכן בחצי עדשה הסמוכה לאותם מקומות לא פרח הנגע. אומנם בשלב מאוחר יותר כיסתה הפריחה את אותה חצי עדשה, אולם שלב זה אירע רק לאחר שאותם מקומות שבתחילה לא עיכבו את הפריחה השתנו והפכו למעכבים את הפריחה. שלא כמו במקרה הקודם, במצב כזה הם מעכבים את הפריחה, שכן דווקא כשלפני שהשתנו פרח הנגע בכל שאר הגוף, אין השינוי משנה את דינם. מדברי כל הפרשנים הנזכרים עולה במפורש שבתחילת הפריחה אף פחות מכעדשה שלא פרח מעכב את הפריחה והטהרה.

אומנם יש מקום לומר ש"סתם משנה כר' מאיר" והיא אמורה רק לפי דעתו, משום שבחזרתה הפריחה מטמאת לדעתו אפילו בפחות מכעדשה, אלא שמדברי הקרבן-אהרן (לתורת כהנים, שם, פרק ה, אות א) עולה שבתחילת הפריחה לא נחלקו ר' יוסי ור' מאיר, ושניהם מודים שאף פחות מכעדשה מעכב:

דהוה אמינא דכשם שאם נשאר בו בלא פריחה כל שהו טמא, אף כשנתגלה בו בשר חי יהיה טמא בכל שהוא.

כך עולה גם מהסברו של המהר"ם מרוטנבורג למשנה (נגעים ח, ו) המלמדת כי אם:

חזרו בו ראשי אברים כמין בוקק¹⁶ – טהור; חזרו בו ראשי אברים פחות מכעדשה – ר' מאיר מטמא, וחכמים אומרים: בוקק פחות מכעדשה סימן טומאה בתחלה ואין סימן טומאה בסוף.

15. כן פירשו גם הראב"ד והקרבן-אהרן לתורת כהנים, שם, פרק ד, אות ה.

16. בוקק הוא מראה לבן שהלבנונית שבו פחותה מרמת הלובן הנדרשת כדי לטמא בנגעים; אף על פי כן אין דינו כבשר רגיל, ובכמה דברים יש לו דינים מיוחדים.

מהר"ם מרוטנבורג (שם) הסביר שמדובר בשתי מחלוקות בין ר' מאיר לחכמים. מחלוקת אחת עוסקת בבוהק, ואינה מענייננו. המחלוקת השנייה עוסקת בחזרת פריחה בפחות מכעדשה: ר' מאיר מטמא (כפי שראינו לעיל בתורת כהנים) ואילו חכמים אוחזים בשיטת ר' יוסי¹⁷ שבתורת כהנים, כלומר שאין חזרת פריחה (היינו "בסוף") מטמאת בפחות מכעדשה. לפי זה ברור, ש"בתחלה", זהיינו בפריחה עצמה, אף חכמים מודים שפחות מכעדשה מטמא.

כך גם עולה מדברי הראב"ד בהשגותיו לרמב"ם (הל' טומאת צרעת ז, ד) שכתב כי יש לגרוס במשנה: "בוהק זפחות מכעדשה, סימן טומאה בתחילה ואינו סימן טומאה בסוף", ולא "בוהק פחות מכעדשה וכו"¹⁸.

לעומת דברי הראשונים הנ"ל, שהבחינו בין השיעור הנדרש בתחילת הפריחה לבין השיעור בחזרתה, הרמב"ם השווה בין תחילת הפריחה לבין חזרת בשר חי לאחר הפריחה לעניין השיעור:

מוחלט או מוסגר שהלבין כולו בצרעת חוץ מכעדשה בשר חי, אפילו בראש אצבעו או בראש חוטמו וכיוצא בהן הרי הוא בטומאתו, וכן זה שנהפך כולו לבן וטהר, אם חזר בו כעדשה בשר חי, אפילו בראש אחד מן האיברים, הרי זה מוחלט.
(רמב"ם, הל' טומאת צרעת ז, ד)

אם כן, לשיטת הרמב"ם פריחה בכל הגוף למעט פחות מכעדשה חשובה כפריחת כל הגוף, והמצורע נטהר מטומאתו, כפי שאם פרח הנגע בכל הגוף ולאחר מכן נתגלה בשר חי פחות מכעדשה, אין זה חשוב גילוי.

ה. כיצד פירש הרמב"ם את מחלוקת רבי מאיר וחכמים במשנה?

על פי שיטת הרמב"ם, שלפיה אין הבדל בעניין השיעור בין פריחת כל הגוף לבין חזרת בשר, מובן שיש הכרח לפרש אחרת את דברי חכמים במשנה: "בוהק פחות מכעדשה סימן טומאה בתחילה ואין סימן טומאה בסוף".

ואכן, הרמב"ם בפירוש המשנה (על משנה זו) הסביר באופן שונה לחלוטין את מחלוקת חכמים ור' מאיר:

17. אומנם בפירוש מהר"ם מרוטנבורג שלפנינו (דפוס וילנא) מופיע "ר' יהושע", אך ברור שמדובר בטעות סופר, וצריך להיות "ר' יוסי". כך מובא גם בתוספות-יום-טוב (שם) בשם מהר"ם מרוטנבורג וכך הגרסה בפירוש המהר"ם מרוטנבורג על מסכת נגעים שיצא לאור בחיבור 'לקט ראשונים' על מסכת נגעים.

18. אומנם בכל כחה"י שבדקתי (ראו לעיל הערה 12) הגרסה היא כפי שמצויה לפנינו – ללא וא"ו.

רוצה לומר אם היה בשר חי כעדשה ופחות מכעדשה מאותה העדשה בוהק, אומר ר' מאיר הואיל ובשר חי זה אינו כולו בוהק, אלא בוהק שיש בו הוא פחות מכעדשה, וכל פחות מכעדשה אין חוששין לו הרי זה טמא... וחכמים אומרין שאם פשתה הצרעת בגופו, אם כסתה את כולו חוץ מפחות מכעדשה בשר חי ומשלים שעור כעדשה בוהק הרי הוא נשאר בטומאתו, ונאמר כי כעדשה כולה נחשב בשר חי... אבל אם כסתו הצרעת וטהר, ונראה בו בשר חי כעדשה ומקצת ממנה בוהק כלומר מקצת אותה העדשה אינו סימן טומאה, ולא נחשוב את כולה בשר חי עד שייראה בשר חי כעדשה בלי בוהק כפי הכלל שבארנו.

לפי פירוש הרמב"ם, המשנה תומכת דווקא בשיטתו, דהיינו שהן פריחה חלקית שאינה מטהרת, והן גילוי בשר לאחר הפריחה שמטמא, הם דווקא כשהיה לפחות שיעור של כעדשה שלא פרח או שנתגלה לאחר הפריחה. אבל כשהיה שיעור הבשר החי פחות מכעדשה, אין לחלק בין פריחה לבין חזרתה, ובשניהם טהור. אכן, כאשר חלק מהמקום שלא פרח אינו בשר חי אלא בוהק, ישנה הבחנה בין פריחה לבין חזרתה, ובכך עוסקת המחלוקת במשנה: בתחילת הפריחה, הבוהק חשוב בדיוק כמו בשר חי, ולכן אם יש בסך הכול עדשה שלא פרח בה הנגע, בין שיש באותה עדשה בוהק בין שיש בה בשר חי רגיל (או שיש בה את שניהם), הרי זה חשוב כעדשה שלא פרח והאדם עודנו טמא. אולם לאחר שפרח הנגע בכולו, אם חזר כעדשה מהנגע והתגלה, הרי זה מטמא דווקא כשכל העדשה הייתה בשר חי ממש; אבל אם בחלקה יש בוהק, אין הוא מצטרף לשיעור כעדשה כדי להיחשב כמקום גלוי מן הנגע, שכן הבוהק, אפילו יש בו פחות מכעדשה, הוא סימן טומאה "בתחלה" (דהיינו מעכב את הפריחה) אך לא "בסוף" (דהיינו שאינו נחשב לגילוי אחרי הפריחה).

אלא שלכאורה קשה על פירוש הרמב"ם, שהרי לדעת ר' מאיר אף פחות מכעדשה מעכב את הפריחה, ואם כן מדוע יש צורך בבוהק פחות מכעדשה שיצטרף לבשר חי פחות מכעדשה לעכב את הפריחה (הרי גם אילו מקום הבוהק היה נגע ממש, עדיין היה הבשר החי של פחות מכעדשה מעכב את הפריחה)?

על כך ענה הרמב"ם:

ודברים אלו לא אמרן ר' מאיר, אלא לדברי ר' יוסי האומר כי בהראות בשר חי בראשי אברים אינו מתטמא עד שיהא כעדשה. אמר לו ר' מאיר: לפי סברא זו, אפילו היה מקצת אותה העדשה בוהק. אבל ר' מאיר לשיטתו אומר שאם נראה בשר חי במי שנהפך כולו לבן, הרי הוא מתטמא בכל שהוא כמו שנתבאר בספרא.

כלומר אכן אליבא ד' מאיר אין צורך בדברים אלה, וכל הדין הוא בשיטת ר' יוסי.

ו. כיצד פירש הרמב"ם את דברי המשנה על בשר חי בשיעור חצי עדשה?

אומנם עדיין קשה על הרמב"ם מהמשנה (שם, ה) שהבאנו לעיל, שממנה עולה לכאורה שאף בשר חי בשיעור של חצי עדשה מעכב את הפריחה. לעיל הצענו כי אפשר לתרץ ולומר שסתם משנה כר' מאיר, אך דברי המשנה הובאו בסתם אף בתורת כהנים (שם, פרק ד, אות ה) וסתם ספרא היא ר' יהודה ולא ר' מאיר.

על מנת לתרץ קושייה זו, יש להביא דין אחר שבו הרמב"ם לכאורה סותר דין מפורש במשנה. לעיל ציינו כי בתחילה ביארה המשנה שאם המכווה פרח בכל הגוף למעט ראש וזקן (או שחין ומכווה המורדים), וחזרו הראש והזקן ונקרחו (או השחין והמכווה והתחילו להתרפא) – האדם נשאר בטהרתו, אף על פי שראש וזקן שנקרחו (ושחין ומכווה שהתחילו להתרפא) מעכבים את הפריחה, משום שבשעה שפרח הנגע לא עיכב מקומם את הפריחה ורק לאחר הפריחה הפך למעכב.

למרבה הפלא, הרמב"ם פסק הפוך מדין המשנה:

כל הראוי ליטמא בנגע הבהרת – מעכב ההופך כולו לבן; וכל שאינו ראוי ליטמא בנגע הבהרת – אינו מעכב. כיצד? פרוח בכולו אבל לא בראש ובזקן, בשחין ובמכווה המורדין, או שנשאר פחות מכעדשה בשר חי סמוך לשחין ולמכווה המורדין ולראש ולזקן – הרי זה טהור.¹⁹ חזר הראש והזקן ונקרחו, וכן אם חיו השחין והמכווה והעלו צרבת, הרי זה טמא עד שתפרח הצרעת בהן, שהרי הן ראויין לבהרת. (רמב"ם, הל' טומאת צרעת ז, ו)

דברי הרמב"ם כאן כה תמוהים עד שהכסף-משנה (שם) נאלץ לטעון שגרסת הרמב"ם במשנה הייתה שונה מכפי שהיא לפנינו, וכי הוא גרס "טמא" ולא "טהור".

אומנם בעל מרכבת המשנה הציע לתרץ קושייה אחת בחברתה:

רבנו לשיטתו בפרקין הלכה ו, דלא גרס במשנה ה פרק ח דנגעים ברישא: "טהורים" וחלוק רבנו על הר"ש בתרתי: חדא, דסבירא ליה פחות מכעדשה אינו סימן טומאה בתחלה. שנית, דסבירא ליה אף על גב דפרח תחלה בכולו ואחר כך נקרח הראש או נעשה השחין צרבת, חשיבי הנהו מקומות כמחיה גמור דמטמא בסוף. ולפי זה מתניתין כריך ותני – דבין שפרח בכולו ואחר כך נולד קרחת וצרבת טמאין, והוא הדין אם נשאר פחות מכעדשה מחיה ואחר כך נולד גם קרחת וצרבת, אף על גב שנשתנית המחיה פחות מכעדשה להיות בהרת ולא הצרבת, אין אומרים דזה הוכחה שהצרבת אינו עור הבשר מדנשתנה המחיה ולא הצרבת, אלא אומרים דוודאי הקרחה וצרבת חשיב מחיה, ולפי זה אדרבה נקטה מתניתין

19. הרמב"ם הולך גם כאן לשיטתו שלפיה בשר חי פחות מכעדשה אינו מעכב את הפריחה אף בהתחלה.

סיפא דפרחה בכולה אבל לא בכחצי עדשה וכו', להורות דכחצי עדשה אינו סימן
טומאה בתחלה. (מרכבת המשנה, הל' טומאת צרעת ז, ד)

לדברי מרכבת המשנה, לדעת הרמב"ם אין לגרוס במשנה שום דין בפרח בכולו למעט ראש
וזקן וחזרו ונקרחו וכו' – לא "טהורים" ולא "טמאים" – שכן המשנה הביאה שתי בבות,
ורק לאחריהן הביאה דין אחד המשותף לשניהן. לדבריו, יש לקרוא את המשנה כך:

פרחה בכולו אבל לא בראש ובזקן בשחין במכוה ובקדח המורדין, חזר הראש
והזקן ונקרחו השחין והמכוה והקדח ונעשו צרבת;²⁰ פרח בכולו אבל לא
בכחצי עדשה הסמוך לראש ולזקן לשחין למכוה ולקדח, חזר הראש והזקן
ונקרחו השחין והמכוה והקדח ונעשו צרבת, אף על פי שנעשה מקום המחיה
בהרת²¹ – טמא עד שתפרח בכולו.

כלומר בין כשפרח הנגע בכולו למעט ראש וזקן שלא נקרחו (או שחין ומכוה המורדים),
בין כשנשאיר עוד חצי עדשה שלא פרח בגוף עצמו – האדם טהור. לעומת זאת, אם לאחר
מכן חזרו הראש והזקן ונקרחו (או השחין והמכוה והתחילו להתרפא), הרי אין כאן פריחה
בכל הגוף והאדם חוזר לטומאתו – לא מצד אותה חצי עדשה אלא מצד הראש והזקן (או
השחין והמכוה).

אומנם עדיין קשה: לפי הסבר זה, אין זה משנה כלל אם אותה חצי עדשה חזרה
ופרחה!²² מרכבת המשנה תירץ קושייה זו וביאר שהיינו יכולים לומר שמזה שחזרה אותה
חצי עדשה ופרחה, יש ללמוד ששינוי השחין והמכוה אינו שינוי אמיתי ואינו מעכב, והא
ראיה שאותה חצי עדשה שסמוכה לשחין ולמכוה כן פרחה;²³ ועל כן באה המשנה ללמד
שאף על פי כן יש כאן מקום הראוי להיטמא בנגעים שלא פרח – והאדם טמא.

20. עד כאן בבא ראשונה, ללא ציון דינה.

21. עד כאן הבבא השנייה; ומכאן ואילך הדין המשותף לשתי הבבות.

22. בניגוד לשיטת שאר הראשונים שהובאו לעיל, שקודם לכן אותה חצי עדשה עיכבה ולאחר שפרחה
שוב אינה מעכבת, וחידשה המשנה שבכל זאת האדם נשאר בטומאתו עקב הראש והזקן שנקרחו
לפני שחזרה ופרחה אותה חצי עדשה.

23. בכך יובן גם הצורך בחצי עדשה סמוכה: לפי הראשונים האחרים, אין מקום לחלק בין חצי עדשה
סמוכה לשחין ולמכוה לבין חצי עדשה שבמקום אחר; ואילו לפי הרמב"ם מובן צורך זה. ראו גם
מים טהורים, נגעים ת, ה שהסביר את דברי הרמב"ם באופן דומה להסברו של מרכבת המשנה, וכתב
שהחידוש בחצי עדשה סמוכה לראש וזקן וכו' הוא שהיה מקום לומר שאף על פי שכל אחד לחוד
אינו מעכב את הפריחה, כשהם סמוכים זה לזה יצטרפו לעכב את הפריחה, ולכן באה המשנה ואמרה
שאף באופן כזה לא יעכבו את הפריחה. כפי שיתבאר להלן, על פי דברי התורת-כהנים, הצורך בחצי
עדשה סמוכה מובן עוד יותר.

מכאן עבר בעל מרכבת המשנה להסביר את התורת-כהנים (שם, פרק ד, אות ה), שהביאה גם היא את דין חצי עדשה סמוך לראש ולזקן או לשחין ולמכווה, אך בהבדל אחד: בתורת כהנים לא הוזכר שאותה חצי עדשה חזרה ופרחה בעצמה.

הראב"ד והקרובן-אהרן (תורת כהנים, שם) פירשו שגם בתורת כהנים הכוונה היא שאותה חצי עדשה חזרה ופרחה, וכפירוש המשנה לדעת הראשונים החולקים על הרמב"ם; אולם בעל מרכבת המשנה, בהסבירו את לשון התורת-כהנים על פי דעת הרמב"ם, ביאר שאותה השמטה לגבי פריחת חצי העדשה נעשתה בכוונה:

וכן משמעות הספרא, וזה לשונה: "מנין אתה אומר פרחה בכולה אבל לא כחצי עדשה הסמוך לראש וזקן וכו' חזר ונקרחו ונעשו צרבת יכול יהא טהור? תלמוד לומר: 'את כל בשרו' – עד שתפרח בכולו", ע"כ...
הפירוש דאם נקרח כחצי עדשה מצטרף לחצי עדשה מחיה שבתחילה, והוסיפה מתניתין דאפילו פרח במחיה גרידא, כל שנשאר כעדשה קרחת או צרבת מעכב, וכמו שכתבתי.

לפי המרכבת-המשנה, התורת-כהנים והמשנה דיברו על שני מקרים שונים המשלימים אחד את השני:

בתורת כהנים מדובר על מצב שבו הבשר בשיעור חצי עדשה שלא פרח נותר כפי שהיה: כל עוד הוא רק חצי עדשה, הרי שלשיטת הרמב"ם הוא אינו מטמא; אולם אם סמוך לו נקרתה חצי עדשה של ראש וזקן או התחילה להתרפא חצי עדשה של שחין ומכווה – הרי הם מצטרפים לעדשה שלמה המעכבת את הפריחה.

במשנה מדובר על מצב שבו אותה חצי עדשה חזרה ופרחה, אולם הראש והזקן שנקרחו וכו' הם בשיעור עדשה ולכן הם מעכבים את הפריחה, אף על פי שבשעה שפרחה הצרעת בכל הגוף (למעט אותה חצי עדשה, שכאמור אינה מעכבת לשיטת הרמב"ם) לא עיכבו את הפריחה. לדעת הרמב"ם, ראש וזקן שנקרחו וכו', חוזרים ומעכבים את הפריחה גם אחרי פריחת הצרעת בכל הגוף – בניגוד לשיטת הראשונים האחרים.²⁴

ז. שיטת רבנו הלל – כשיטת הרמב"ם

מתברר שחידושו של מרכבת המשנה בהסבר המשנה והתורת-כהנים לשיטת הרמב"ם, מופיע קודם לכן – בפירושו של רבנו הלל בן אליקים, החכם היווני בן תקופתם של בעלי

24. לפי זה יש הסבר טוב יותר מדוע נקטה המשנה דווקא חצי עדשה הסמוכה לראש ולזקן, שכן בתורת כהנים הסמיכות מוכרחת, על מנת שיצטרפו שתיהן לעדשה אחת; ומכיוון שהמשנה מתבססת על התורת-כהנים אלא שהיא עוסקת בשלב נוסף, נשאר הניסוח של חצי עדשה הסמוכה לראש ולזקן, אף על פי ששם ישנו אותו דין גם אם היא רחוקה.

התוספות המוקדמים.²⁵ רבנו הלל פירש את דברי התורת-כהנים בשני אופנים: האחד כפי פירושו של מרכבת המשנה את המשנה בשיטת הרמב"ם, והשני כפי פירושו של מרכבת המשנה את התורת-כהנים בשיטת הרמב"ם.

כך הם דברי רבנו הלל (לתורת כהנים, שם):

מנין אתה אומר פריחה בכולו אבל לא כבחצי עדשה סמוך לראש ולזקן הווי טהור, משום דלא הווי מקום כעדשה לקבל נגע, ואף על גב דאיכא מקום בראש ובזקן ובשחיין ובמכוה ובקדח המורד לקבל נגע, הנהו לא מטמאו בד' מראות נגעים... ואי חזר הראש והזקן ונקרחו השחיין והמכוה והקרח ונעשו צרבת, ובתר הכי פרח בכל גופו ולא פרח בהו, יכול יהא טהור?

עד כאן צועד פירושו של רבנו הלל בדרך שבה פירש בעל מרכבת המשנה את המשנה בשיטת הרמב"ם (דהיינו שחצי עדשה אינה מטמאת, ואילו ראש וזקן וכו' שלא עיכבו וחזרו ונקרחו, מתחילים לעכב אפילו קודם לכן היה טהור עקב הפריחה בכל הגוף מלבד חצי העדשה והמקומות שלא עיכבו, ואפילו אותה חצי עדשה חזרה ונתכסתה).

מכאן ואילך, כתב רבנו הלל פירוש אחר המתאים לפירושו של מרכבת המשנה לתורת כהנים:

מנין אתה אומר פריחה בכולו אבל לא כבחצי עדשה סמוך לראש, דאף על גב דליכא שיעור עדשה ליטמא במחיה, וראש וזקן וכו' דסמיכי ליה נמי לא מטמאו במחיה, אי חזר הראש והזקן ונקרחו וכו' דהשתא מיטמאו כשאר עור הבשר בד' מראות נגעים ובמחיה, דלא הוי טהור, דקא מצטרף ההוא חצי עדשה דלא פרח ביה, בהדי הראש והזקן שנקרחו וכו', וכיוון דלא פריחה בכולו, לא הווי טהור.

רבנו הלל והרמב"ם חיו פחות או יותר באותה תקופה, באזורים שונים, וככל הידוע לנו לא למדו האחד את תורתו של השני – מה שמחזק את ההשערה כי לשניהם היה מקור אחד קדום שעליו ביססו את דבריהם.

מכל מקום, מדברי רבנו הלל מוכח ששיטתו של הרמב"ם – שלפיה מחייה פחות מכעדשה אינה מעכבת את הפריחה אף בתחילתה – אינה דעת יחיד.

ח. הקושייה מהמשך דברי התורת-כהנים

כאמור, על פי דברי רבנו הלל ומרכבת המשנה שראינו לעיל, מתיישבים גם דברי הרמב"ם שטימא במקום שפרח הנגע בכל הגוף למעט ראש וזקן (או למעט שחיין ומכווה המורדים) ולאחר מכן חזרו הראש והזקן ונקרחו (או השחיין והמכווה והתחילו להתרפא). אולם

25. ציטוטים מפירושו מופיעים כבר בפירוש לתורת כהנים המיוחס לר"ש משאנץ.

לכאורה, יש ברייתא מפורשת בתורת כהנים (פרק ה אות ג) המלמדת דין הפוך, ובה הפתרון של שינוי הגרסה מ"טהור" ל"טמא" אינו אפשרי שכן הברייתא חוזרת ואומרת שאינו טמא, ומנגידה זאת לחזרת בשר חי אחרי הפריחה שהיא כן מטמאת:

פרחה בכולו אבל לא בראש ובזקן בשחין ובמכוה ובקדח המורדים. חזר הראש והזקן ונקרחו והשחין והמכוה והקרח ונעשו צרבת, יכול יהא טמא? תלמוד לומר "בו" בהופך, אם הפך טמא, הא אם חזר לראש ולזקן ולמכוה ולקדח אינו טמא.

וכך כתב הקרבן-אהרן (לתורת כהנים שם)

פירוש במאי דאמר קרא כולו הפך לבן, דעליו נאמר בו והוא המקום אשר צריך ליהפך, אז בעת ההיפוך והפריחה בו אמר דאם חזר ונגלה טמא, אבל אם חזר למקום שבעת הפריחה לא היה מהצורך ליהפך, אף על גב דאחר הפריחה נעשו ראויים, לא קרינן ביה בו ואינו טמא, אף על גב שלא יפרח בהם, או אפילו שפרח וחזר ונגלה.

לקרבן-אהרן פשוט מדברי התורת-כהנים, ששינוי מצבם של הראש, הזקן, השחין והמכוה לאחר פריחת הנגע בכולו אינו גורם לטומאה – בין אם מעולם לא פרח בהם הנגע, בין אם פרח בהם הנגע קודם שהשתנה מצבם, ונתגלו רק לאחר שהשתנה מצבם לכזה המעכב את הפריחה.

גם הראב"ד (לתורת כהנים שם) פירש את דברי התורת-כהנים בראש וזקן, ושחין ומכוה, שמעולם לא פרח בהם הנגע. בכך צועד הראב"ד לשיטתו, שאותה ראינו לעיל, ולפיה אף פחות מכעדשה מעכב את הפריחה.²⁶ ואכן, העזרת-כהנים (תורת כהנים, שם, תוספת העזרה, אות ג) והאור-שמח (על הרמב"ם שם, ה"ד) כתבו שברייתא זאת אינה מובנת לדברי הרמב"ם.

אומנם רבנו הלל (לתורת כהנים שם) פירש את כל דברי התורת-כהנים כפשוטם, דהיינו שמדובר במקרה שבו הנגע פרח בתחילה בכל הגוף, ובכלל זאת הראש והזקן, השחין והמכוה, ורק לאחר שהשתנו חזרו ונתגלו; לדבריו, גילוי במקומות שמתחילה לא היו ראויים לנגעים אינו נחשב גילוי. אפשר לומר בדעתו (ובכך ליישב גם את דברי הרמב"ם) שדווקא כשמתחילה מקומות אלו פרחו אף הם, אין גילויים גורם לטומאה, שכן יש לכך מיעוט

26. זאת בניגוד לדברי מרכבת המשנה (שם), שהסיק מכך שהראב"ד לא השיג על הרמב"ם שטימא ראש וזקן שנקרחו וכו', שהוא מודה לדבריו; ואף הסביר את דברי הראב"ד על פחות מכעדשה באופן שלא יחלקו למעשה על דברי הרמב"ם. נראה שמרכבת המשנה לא ראה את פירושו של הראב"ד לתורת כהנים, שבו מוכח שהוא חולק על הרמב"ם בשתי השאלות הללו.

מיוחד, אבל כשמלכתחילה לא הייתה בהם פריחה, הרי כשחזרו והפכו לכאלו המעכבים את הפריחה, שוב הם מעכבים את הפריחה כיוון שמעולם לא פרחו.²⁷

ט. סיכום

פשטות דברי המשנה והתורת-כהנים, כפי שהם לפנינו, מלמדים שדין "פרח בכולו", הגורם למי שהיה טמא בנגעים להיטהר, הוא דווקא כשהנגע פרח בכולו ממש (למעט מקומות שאינם מטמאים בנגעים) – ואפילו שיעור קטן של חצי עדשה מעכב את הפריחה. כמו כן, כאשר פרח הנגע בכל הגוף למעט המקומות שאינם מטמאים בנגעים, האדם טהור אפילו אותם מקומות שאינם מטמאים הפכו לאחר מכן להיות כאלו המטמאים בנגעים. כפשטות הדברים הללו פסקו רוב הראשונים, וביניהם: הראב"ד, הר"ש משאנץ, המהר"ם מרוטנבורג, הרא"ש ור' עובדיה מברטנורא.

לעומת זאת, דעתו של הרמב"ם שונה בשני דינים אלו. לדעתו, פחות מכעדשה שלא פרח אינו מעכב את הפריחה; ומאידך-גיסא מקומות שאינם מעכבים את הפריחה כיוון שאינם מטמאים בנגעים, וחזרו להיות מטמאים בנגעים, מעכבים את הפריחה גם אם חזרו להיות כאלו לאחר שפרח הנגע בכל הגוף מלבדם.

במאמר זה הלכנו בעקבות דברי מרכבת המשנה, שהראה כי שתי המחלוקות הללו תלויות זו בזו.

נוסף לכך, מצאנו לרמב"ם חבר: רבנו הלל בן אליקים מארץ יוון, שחי בתקופת הרמב"ם ופירש את לשון התורת-כהנים כדברי הרמב"ם – אף ששניהם, הרמב"ם ורבנו הלל, לא ראו איש את דברי רעהו.

לסיום, ראינו שגם לשיטת הרמב"ם ורבנו הלל, מוכרחים לומר שבמקום בו פרח הנגע אף במקומות שאינם מטמאים בנגעים, ולאחר שהפכו להיות כאלו המטמאים בנגעים חזר העור והתגלה באותם מקומות, אין גילוי זה מעכב את הפריחה.

27. מקור נוסף שלכאורה אינו ברור לשיטת הרמב"ם הוא התוספתא (נגעים פ"ג ה"ט; במהד' צוקרמנדל ה"י); ואכן, האור-שמח (שם) הקשה מאותה תוספתא על הרמב"ם. אולם בלאו הכי דברי התוספתא אינם ברורים: הגר"א (ראו בהגהות הגר"א על התוספתא, שם) שינה לגמרי את גרסת התוספתא עקב אי-הבהירות; הר"ש (נגעים ח, ה) הביא את דברי התוספתא אך פירושו לה אינו ברור (וראו זר זהב ומנחת ביכורים לתוספתא שם). בכל אופן, עקב אי-הבהירות סביב דברי התוספתא, והעובדה שבכל מקרה יש קושי ליישבה עם המשנה (גם לשיטות החולקות על הרמב"ם), לא ואיתי טעם להאריך בהסברה לשיטת הרמב"ם.

בשדה

ספר

